

**ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ ДНЕС – ПРОБЛЕМИ,
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, ПЕРСПЕКТИВИ**

гл. ас. д-р Диана Николова Генкова
УНСС – София

**THE BULGARIAN HIGHER EDUCATION TODAY – MAIN
PROBLEMS, CHALLENGES AND PERSPECTIVES**

Senior Assistant Diana Nikolova Genkova, PhD
UNWE – Sofia

***Анотация:** В доклада се очертават и коментират направленията, по които днес се формират стратегическите въпроси относно перспективите на висшето образование в България. Интерпретира се предизвикателствата, които тези въпроси поставят. Очертава се полосата, на която основа може и следва да се търсят отговорите на тези въпроси и да се вземат решенията относно съдържателната и формалната страна на образователния процес във висшето образование.*

***Ключови думи:** икономика, модерно икономическо управление, човешки ресурси, висше образование.*

***Annotation:** The paper traces out and comments upon directions in which the strategic problems of higher education's perspective are arising in Bulgaria at present. In the course of the paper, the challenges these problems give rise to will be given an interpretation. The basis to give adequate answers of these problems and make proper decisions on the matter and the form of the process in higher education is been outlined.*

***Key words:** economy, modern economic governance, human resources, higher education.*

Уводни бележки

Като член на ЕС и НАТО България днес се причислява към семейството на демократичните общества с модерна пазарна икономика. Но включването и особено гаранцията за оставане в този клуб имат освен формална и своята съдържателна страна. Най-важният аспект на отстояването на позиции в клуба на модерните общества е свързан непосредствено с развитието на човешкия фактор на страната. Въпросите на това развитие може да се интерпретират от различни гледни точки – от културно-историческа, морално-етическа, от икономическа, а следователно и от социална, от позициите на интересите на обществото и от позициите на интересите на индивида личност
....

В настоящия доклад проблемите на развитието на човешкия фактор се поставят за разглеждане през призмата на *мисията* и *ролята* на образованието, в частност тези на университетското образование за социално-икономическия прогрес и просперитета на едно общество. С други думи, въпросът се интерпретира от гледна точка на обективните потребности от развитие на човешкия капитал – съществената характеристика на единия от двата основни производствени фактора (трудът). Възприета за отправна точка на изследването е обективната логика и закономерностите в развитието на ико-

номическата система и тяхното отражение върху развитието на другите социални системи (политическа, социално-културна и демографска) и технологическата. Изборът на тази изходна постановка е продиктуван от **необходимостта** да се очертаят и коментират **съществените въпроси на бъдещето** на висшето образование в България – в контекста на обявената тема на конференцията¹, от една страна, и готвените понастоящем промени в нормативната уредба на страната за висшето образование², както и на провежданата държавна политика в тази област³, от друга.

Без да се претендира за изчерпателност на изводите от оценките, ще бъдат очертани главните направления, по които се формират съществените въпроси относно перспективата на висшето образование в България, в частност тази на висшето образование по икономика. В обобщаващата част на доклада ще бъде очертана полосата, в рамките на която може и следва да се търсят отговорите на тези въпроси.

Следва да се уточни, че изследването се основава на методологията на системния подход и системния анализ, в рамките на която сферата на висшето образование се изследва и оценява като система – обект на управление, – с цялата съвкупност от изисквания на системния характер на този обект. В този смисъл констатациите и оценките се правят в два аспекта. *Първият* – през резултатите, които продуцира тази система, оценявани на база съпоставката между: качеството на образователния процес и характеристики на кадрите на висшето образование в България, от една страна, фактически предявяваните претенции от страна на бизнеса и публичното управление, от друга, и обективните потребности на конкурентоспособното и устойчиво икономическо развитие на страната, от трета⁴. *Вторият аспект* – през потенциала на системата на висшето образование в България и ефикасността на модела на управление на тази система и по-конкретно, през степента на съответствие на използваната философия за приемане на решенията (т.е. за управление на висшето образование) и използваните механизми спрямо естеството и спецификата на този икономически подотрасъл. В последна сметка от качеството на методологията за разработка и обосновка на управленските решения се определя и качеството на резултатите (ефектите), които приетите решения продуцират при тяхното изпълнение (реализация/нереализация): това дали ефектите от тези решения ще са **целенасочени**, но и **целесъобразни**, т.е. необходими и желани.⁵

1. Висшето образование в България – между обективните потребности на развитието на социално-икономическата система и политико-икономическите и социално-демографските реалности в страната

Още от периода на кандидатстване на България за членство в ЕС (1995-2006 г.) и особено след формалното присъединяване на страната в интеграционната общност в България се заговори за необходимост от модернизирание на образователната система,

¹ „Хоризонти в развитието на човешките ресурси и знанието“.

² Вж.: Проект на закон за изменение и допълнение на Закона за висшето образование, наличен по време на изготвяне на настоящия доклад на адрес: <http://www.mon.bg/?go=page&pageId=381&subpageId=63>

³ На основата на приета на 26.02.2015 г. от НС на РБ Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014-2020 г. и План за действие към въпросния документ.

⁴ Съществената разликата между обективните потребности на конкурентоспособното развитие на икономиката и използваното за масова употреба понятие „потребностите на бизнеса от кадри“ ще бъде изрично уточнена по-нататък в изложението на доклада.

⁵ За подробности относно разликата между целенасочени и целесъобразни решения: „Обективни основи на изграждането на качествена методология“ – в: Манов, В., Теория, методология и практика на проектирането на целесъобразното ..., ИК – УНСС, С., 2015 г., с. 271-274

в частност тази на висшето образование. От края на 90-те е даден старт на перманентни промени в институционалната среда на висшето образование, в учебните планове и програми, в режима на създаване и възпроизвеждане на академичния състав, в модела на финансиране на системата, в модела на управлението й⁶. Но в резултат на фактически осъществените промени към 2015 г. оценките за качеството на висшето образование в България, за съжаление в синхрон с оценките за цялата образователна система на страната, са като цяло негативни. А в обществото са се формирали трайни отрицателни нагласи. Сред широката общественост битува разбирането, че висшето образование в България от 90-те години на ХХ в. се е влошило и понастоящем е на съществено по-ниско равнище от това в страните с развита пазарна икономика и демократичен режим на обществено управление. Тази теза намира до известна степен потвърждение в оценките на бизнеса за знанията и уменията на подготвяните висшисти, допълвана от тезата за съществено разминаване между параметри на потребностите на бизнеса от кадри, от една страна, и параметри на „аутпута“ на образователната система.

На фона на това разминаване между претенциите на обществото и възможностите на образователната система на България, в частност на системата на висшето образование, в публичното пространство с лека ръка се дават оценки относно причините за този разнбой, за влошеното качество на потенциала на отделните елементи на образователната система. На тази „пясъчна“ основа твърде лековато се подхожда към избора на механизми и определяне на мерки за борба с проблемите в системата. **Най-съществената слабост на съществуващия подход** на управление на системата на висшето образование, за определяне на проблемите и тяхното разрешаване, се състои в това, че **оценките и препоръките са парциални** – касаят отделни аспекти, частни проблеми, без да се вземат предвид общият статус на системата и начинът, по който тя функционира. Констатациите, оценките и препоръките в общия случай се правят, **без да се отчети спецификата на образованието**, в частност на висшето образование като икономически отрасъл⁷.

Така например, погрешно отъждествявайки образователните услуги със стоковете производства⁸, в България от края на 90-те години на ХХ в. университетската подготовка по професионални направления бе подчинена на пазарния механизъм. Броят на местата за прием на студенти по професионални направления започна да се определя съобразно непосредственото търсене – но не това на крайните потребители на ефектите от образователните услуги, а на директните купувачи на тези услуги. Това се случи при условията на икономическа стагнация и неимоверен стопански упадък в страната, при който високо подготвени кадри, с квалификация и професионален опит, принудително останаха без заетост по специалността си. А новозавършващите системата на висшето образование не успяваха в масовия случай да се включат на пазара на труда и да реализират придобитата по-висока образователно-квалификационна степен в конкретно професионално направление, особено в инженерните специалности. При тези условия – без активна икономическа (индустриална, структурна) и образователна политика, без политика и по заетостта, – израждането в обществените нагласи и очаквания беше неизбежно следствие. В тази обстановка сработи интересът към хумани-

⁶ Опит за относително цялостен преглед на осъществените промени в системата е направен в документа „Стратегия за развитие на висшето образование в България за периода 2014-2020 г.“, с. 7-12.

⁷ Разбиран като съвкупност от относително еднородни по технологичен признак дейности по създаване на полезности, имащи икономическа стойност.

⁸ По въпроса за спецификата на образователните услуги (като вид икономическа дейност), както и на културните и здравните услуги – вж.: Балева, В. и П. Иванова, Система на националните сметки, гл. 2, т. 3 „Видове икономически дейности“ и т. 4 „Институционални сектори“, с. 33, 37-38.

тарните и особено икономическите и правните специалности, които по различни причини се приемат за по-лесно усвоими, а отгук и като по-атрактивни за обучаваните.

От своя страна възприетият пазарният принцип на регулиране на системата на висшето образование се възпроизведе и в модела на финансирането ѝ, ядро на който е правилото „субсидията следва студента“. Този модел за определен период успяваше да обслужва частни интереси – на отделни институции в и извън системата, на отделни групи от академичната общност, на политическите управления. Но този модел не послужи за адекватно изпълнение на функциите на подсистемата на висшето образование. Неслучайно, когато условията в средата се изменяха съществено – при интензификацията на конкуренцията от типа „кой както може“, – оценките започнаха да стават все по-противоречиви. Понастоящем този модел се оценява като неефективен и по-конкретно – като „...**слабото място на цялата система на висшето образование** (курсивът мой – Д.Г.)“⁹.

Формираният се режим на функциониране на системата на висшето образование от 90-те години насам доведе и до масовизиране на този тип образователни услуги. Но масовизацията в случая не е породена от реални потребности на развитието на икономиката на България. Явлението е израз на нарушената логика и закономерности във функционирането на социално-икономическата система на страната. В редица случаи през последните 15-20 години висшето образование е употребявано от различни управления като средство за текущо решаване на социално-икономически проблеми – борба с официалната младежка безработица, подобряване на други индикатори за обществените процеси в страната. Неадекватното отношение към системата възпроизведе и ред други проблеми. Част от тях намериха израз в погрешните представи и очаквания на широката публика за това, какво следва да дава и да прави системата на висшето образование. Днес очакванията на обществото в България от системата на висшето образование са тя да готви специалисти тип изпълнители, каквито по утвърдилите се в световен мащаб стандарти следва да се готвят от подсистемата на средното професионално образование. Тази неадекватна представа (и очаквания) от своя страна захрани (основателна само в определена степен) критика, че висшето образование, в частност обучението по отделни направления, не е практически ориентирано, че, вместо да способства за придобиване на практически знания и умения, води до наизустяване на абстрактни конструкции, които остават неразбираеми и неизползваеми за голяма част от обучаваните. А истината е, че висшето образование има за предмет създаването на мирогледната основа на специалистите по различните професионални направления, с диференцирана по образователно-квалификационни степени дълбочина на познанията.

България традиционно (от времето на социалистическия период) се е характеризирала с относително добра обезпеченост от и възпроизводимост на кадрите в научно-изследователската и преподавателската дейност. Негативните тенденции в общественно-икономическите процеси на страната от времето на *прехода* обаче не подминаха и тази характеристика. Дали проблемите на влошената позиция на страната по това направление са овладени чрез иницииранияте през 2009-2010 г. промени? От проблемите на липсата на интерес към изследователската и преподавателската работа и бавното израстване на кадрите от 90-те г. насам (при устройствения режим, действащ от времето на социалистическия период), с приемането на ЗРАСРБ¹⁰ страната се сблъска с друг

⁹ Вж.: Стратегия за развитие на висшето образование в Р България за периода 2014-2020 г., с. 18. Подобна оценка се съдържа и в мотивите за изготвяне на Проекта за изменение и допълнение на закона за висшето образование (с. 1).

¹⁰ Закон за развитие на академичния състав в РБ, обн. в ДВ, бр. 38 от 21.05.2010 г., три пъти изменял досега, последният от който през 2013 г. (ДВ, бр. 68 от 02.08.2013 г.).

тип проблеми: срив в общодържавните стандарти¹¹ и безконтролно роене на „кадри“. Така тенденцията към възстановяване на позициите на България сред страните от ЕС с относително висока обезпеченост от кадри (очертана от промените в стойността на съотношението брой лица академичен състав, падащи се на 10 х. д. население – *вж. табл. 1*) не може да се оценява еднозначно. У широката публика, а и сред представителите на отделните гилдии на академичния състав се зароди подозрително отношение към качеството на възпроизводствения процес спрямо кадрите във висшето образование. Същността на проблема е в това, че **качеството на човешкия фактор** има решаващо значение за качеството на аутпута на системата (образователните услуги). Влиянието на този фактор се проявява и през съдържанието на учебните планове и програми по професионални направления и специалности, и през обезпечаването на образователния процес с научна и учебна литература, и през изпълнението на учебните планове и програми, и през референциите към практиката, и през качеството на управлението на системата.

Таблица 1: Брой лица академичен състав на 10 х. д. н. в страни от ЕС

години страни от ЕС	1999	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австрия	32	49	35	39	42	56	59	60
Германия	33	33	35	35	35	36	37	41	45	48	51
Словения	22	26	28	30	31	34	35	36
Нидерландия	..	0	28	27	27	27	29	30	31	32	36
Португалия	35	35	36	34	33	33	34	36	35
Швеция	32	34	42	42	40	40	40	39	31	33	34
Испания	33	33	33	32	32	33	33	33	33
България	..	28	29	31	31	31	30	30	30	31	32	32	33
Латвия	31
Финландия	30	31	35	36	27	26	27	27	29	31	30
Полша	..	22	0	25	26	26	26	27	27	27	27
Люксембург	0	..	0	0	0	0	0	0	20	0	26
Белгия	..	22	25	25	25	25	25	25	27	26	26
Унгария	21	21	24	25	25	23	24	24	25	23	24
Словакия	20	23	24	24	24	25	23	23	25	24	24
Обединеното кралство	..	16	19	20	21	21	22	22	22	22	22
Франция	20	19	22	22	17	17	17	17	17	18	18
Италия	13	13	16	16	17	18	18	19	18	17	17
Р Чехия	..	19	23	24	22	16	15	16	16	17	17
Естония	46
Гърция	23	25	26	26
Ирландия	35	28	29	29	31	28	28

*Източник: собствени изчисления по данни на ОИСР, НСИ и Евростат.

¹¹ Както се оценява в Стратегията за развитие на ВО в България (2014-2020), „...Особено остро се чувства липсата на национални единни минимални изисквания по професионални направления и научни области и на контролен механизъм за спазването на нормативната уредба и изискванията.“ – с. 19.

2. Направленията, по които днес се формират стратегическите въпроси относно перспективата на висшето образование в България

Базирайки се на системния анализ и системния подход¹², чрез провеждане на стратегически анализ върху обкръжаващата за системата на висшето образование среда и оценяване на ендегенния ѝ потенциал се очертават няколко направления, по които на настоящия етап се формират съществените въпроси (респективно предизвикателствата пред управляващите) относно перспективата на висшето образование в България.

Първото направление е по линия на аутпута на системата. Същественият въпрос е как да се определят необходимите характеристики на кадрите (приеман брой по професионални направления, необходими знания и умения на подготвяните по отделните направления, способности, мотивация), които следва да създава системата на висшето образование у учащите. Предизвикателството по това направление е свързано с правилната интерпретация на релацията между **фактически необходими параметри на подготвяните кадри** и **обективно необходими параметри на подготвяните кадри**. Докато първият вид параметри се определят от качествено равнище на икономическите процеси в страната (фактическото състояние на бизнеса) – което понастоящем в България (както и с невъоръжено око се вижда) съществено отстои от това в развитите страни, с модерна пазарна икономика. Вторият тип параметри се определят от обективната логика и закономерностите в развитието на икономическата система и връзките ѝ с другите, външни за нея системи. Така, ако първият вид параметри се определят от конюнктурата и по-конкретно – от фактически проявяваното търсене на кадри (на трудовия пазар), обусловено от фактическото състояние на бизнес организациите и техните очаквания/стратегии за развитието им. Вторият тип параметри не може да се определят по този път. Базата за извеждане на обективно необходимите параметри на подготвяните кадри е **посоката на развитие и отраслово реструктуриране на националното стопанство**. Именно на тази основа може да се определят **потребните за конкурентоспособно и устойчиво развитие на икономиката специалисти**, в т.ч. като относително разпределение по професионални направления и образователно-квалификационна степен.

Същината на проблема е в това, че от позицията на отделните стопански субекти (дори в идеалния случай да са ръководени по философията на стратегическото мислене и планиране) перспективата е относително по-къса в сравнение със стратегическата перспектива, която може да бъде изведена за икономическата система в цялост (по-конкретно за националната икономическа система). По тази причина, подчинявайки определянето на необходимите параметри на аутпута на системата на висшето образование на съществуващите потребности на бизнеса¹³, **системата ще бъде обречена да дава ненужен, излишен продукт**, защото, докато кадрите със съответни характеристики бъдат подготвени за 4-5, а и повече години, нуждите на бизнеса ще са се изменили. А въпросът е системата така да работи, че да създава „продукт“, който да съответства на предявяваните чрез търсенето на пазара на труда потребности на бизнеса от

¹² Което позволява коректно да бъдат определени границите на системата на висшето образование (нейните елементи и връзки на взаимодействие и взаимно обуславяне), както и функциите на тази подсистема в обществено-икономическата система.

¹³ Каквато мярка е предвидена в Стратегията за висшето образование в РБ (2014-2020) по цел 3 от групата на т.нар. конкретни цели на стратегията: (6.3.1. Използване на прогнозите за търсене и предлагането на работна сила в България, разработвани от МТСП, при определянето на потребностите от специалисти с висше образование и планирането на приема във висшите училища.), с. 28, 30.

кадри, с конкретни характеристики (професионална подготовка, знания, способности и мотивация). Конюнктурата (пазарният механизъм) може да обслужва само текущото и най-много средносрочно приспособяване на образователната система – от гл. т. на конкретен брой специалисти по направления и образователно-квалификационни степени, но не и от гл. т. относителното разпределение на приема по направления и специалности, избора на специалности и учебни програми.

Второто направление е по линия на непосредствените потребители на образователните услуги. Същественият въпрос е как да се осигурят условия за селекция на постъпващите за обучение в системата на висшето образование, как да се провокира интересът у тях за по-високи знания, как да се подобри ангажираността на обучаваните в образователния процес – като предпоставки за повишаване на качеството на аутпута на системата и за създаване на обективно необходимите (на конкурентоспособното и устойчивото развитие на националната икономика) характеристики на подготвяните кадри. Предизвикателството по това направление пред управляващите е свързано с правилната разшифровка на релацията между системно повишаване на изисквания към съвкупността от качества на подготвяните кадри (обусловено от техно-технологичното развитие, усложняването на социално-икономическата система и нарастващата трудност на проблемите на управлението на икономиката), от една страна, масовизацията на висшето образование, от друга, и социално-демографския срив и икономически упадък в България, от трета.

Краткият коментар: провежданата понастоящем политика в областта на висшето образование, (главно преследваща към 2020 г. делът на завършилите висше образование на възраст между 30 и 34 г. да достигне 36 %¹⁴), не само не способства за решаване на посочения проблем, а работи в посока неговото изостряне. Без да се работи за промяна на обществените нагласи към висшето образование, за изграждане на адекватни предпоставки и очаквания относно типа кадри, които системата (обективно определено) следва да създава, преследването на по-висок дял завършили висше образование си остава самоцелно и неработещо за подобряване на образователната система и образователното равнище на страната.

При условията на интензивна конкуренция за студенти между висшите училища (ВУ), и особено между държавните по повод трансфера от централния бюджет, проявлението на демографския срив от средата на 90-те г. на ХХ в. (в намаляващия брой на завършващите средно образование през последните 2-3 г.) и нарастващо предпочитание към чужди университети и колежи – в страната се сложи ситуацията приемният брой във ВУ да надвишава броя на кандидатстващите. Същественият въпрос е: целесъобразно ли е да се очаква всички, завършили средно образование, да запишат и завършат висше образование. Това не влиза ли в противоречие с обективно обусловените по-високи изисквания на подготовката във ВУ? Нецелесъобразността на решенията за приемния брой студенти и преследвания дял на завършилите висше образование, който бъде постигнат за 7-8 г., се разкрива през **спецификата** на образованието, в частност на висшето образование като икономическа дейност.¹⁵ А именно от това, че потребителят на образователна услуга влияе пряко върху качеството на полезния резултат от услугата (за разлика от пасивната роля на потребителя при материалните продукти – киселото мляко, обувките, автомобила). И колкото по-активно и адекватно

¹⁴ Първата от т.нар. конкретни цели на Стратегията за развитие на висшето образование в РБ за периода 2014-202 г., с. 28

¹⁵ За подробности относно разликата между икономическите дейности от системата на материалното производство и тези от системата на услугите и НИД – вж.: Матеев, Е., 1987, с. 26-61; Манов, В., 2001, с. 108-110; Балева, В. и П. Иванова, 2003, с. 20-24.

отношение към образователния процес има потребителя на образователната услуга, толкова по-висок полезен ефект ще се произведе при оказване на услугата.

Третото направление е по линия на приспособяването на потенциала на отделните елементи на системата на висшето образование. Същественият въпрос тук е свързан с необходимостта да се осигури синхронност в развитието на потенциалите на отделните фактори – кадри (в т.ч. структура на академичния състав), учебни планове и програми, изследователски разработки и учебна литература, материално-техническа база. При това става въпрос и за разполагане във времето на отделните фази на процеса по преобразуване на потенциала на системата на висшето образование и приспособяването му до необходимото равнище, което ще способства за обезпечаване на нужните за конкурентоспособното и устойчиво развитие на националната икономика кадри. И ако материалните и финансовите ресурси частично могат да бъдат набавени чрез внос, то по линия на човешкия фактор и съдържанието на образователния процес (учебни планове и програми) нещата не стоят така. Поради това главното предизвикателство по това направление е свързано с връщането на процеса на възпроизводство на кадрите в системата на висшето образование на траекторията на нормалността. А именно привличането, създаването и израстването на кадри по отделните категории на академичния състав да се осъществява на основата на интереса към изследователската и преподавателската дейност от страна на търсещите заетост в системата, както и на основата на постиганите от тях резултати. Това предполага наличие на единни за страната, обективни критерии за измерване и оценяване на резултатите от изследователската и преподавателската работа. За съжаление предлаганите мерки в този аспект, описани в Стратегията за висшето образование (2014–2020 г.), не дават заявка за кардинално и адекватно решаване на проблемите. Затова като предизвикателство си остава идентификацията и оценката (от различните нива и различните институции в системата – органите на национално ниво, браншови организации, отделните ВУ, БАН, НАОА) на сериозността на въпроса, произтичащ от несъобразяването с естеството на проблемите на българското висше образование, от безкритичното копиране „на парче“ на чужди модели на образователната системи – учебни програми, критерии, режим на израстване на кадри и пр.

Така например в икономическите направление, вместо да се насърчава изготвянето на учебна литература в страната на база изследвания върху спецификата на социално-икономическите условия в България, съпоставени с условията в другите страни и региони, беше предпочетено в образователния процес механично да се пренесат теоретични школи и западна (англо-саксонски тип) учебна литература. Дори и авторската учебна литература в преобладаващите случаи просто повтаря чужди теоретични модели. Пристъпи се и към уеднаквяване по съдържание на образователните програми¹⁶. А всъщност инициативата за интегриране на образователното пространство на страните от Европа не само че не изисква пълно уеднаквяване на съдържанието на образователния процес по страни. Обратно, интеграцията в Европа по това направление даже налага запазването и развиването на разнообразието между страните. България би имала шансове да се конкурира с образователните системи на другите страни (особено при хуманитарните, в частност икономическите направления) само с **уникални специалности и учебни програми, съответстващи не на сегмента на масовия потребител, а на диференциращия се в търсенето си потребител, с висок клас предпочитания.**

Проблемите в това отношение (особено за хуманитарните науки и професионалните направления) се пораждат от обстоятелството, че идеята за интеграция на образова-

¹⁶ В духа на (за съжаление погрешно тълкуван у нас) Болонски процес.

телното пространство в Европа е погрешно интерпретирана. Игнорира се обстоятелството, че преводната литература, както и чуждите учебни програми за хуманитарните направления и специалности са имали и имат за обект преди всичко социално-икономическата система на страни, намиращи се на друго, съществено по-високо равнище на развитие. Поради това уеднаквяването на учебните планове и програми в България (в частност за икономическите направления) с тези на другите страни от ЕС (предимно по-високо развити) залага два капана. *Първият* – България излиза да се конкурира на глобалния и преди всичко на европейския пазар в сегмент, за който не е подготвена (особено откъм кадри). *Вторият* – страната се лишава от внимание и средствата за специалности и учебни програми, чрез които би следвало да се подготвят нужните й кадри за преодоляване на неблагоприятните социално-икономически и политически условия и за извеждане на националната икономика на траекторията на конкурентоспособното и устойчивото развитие. А в последна сметка това е адекватната полоса, на която да се привличат, създават и развиват кадрите, както и останалите елементи на системата на висшето образование и научно-изследователските дейности. За съжаление (преднамерено или не) в България не е предпочетен този път.

Четвъртото направление се очертава от политическите реалности в страната. Същественният въпрос тук е свързан с определянето на модела (цялостния алгоритъм) за управление на системата. Предизвикателството по това направление е внедряването на философията на стратегическото мислене и планиране. За съжаление политическите актове не оправдават заявките за управление на системата по логиката на стратегическото планиране¹⁷.

Разработването и приемането на национална стратегия за висшето образование е осъществено на крайно погрешна основа, която противоречи на методологията на стратегическото планиране и управление. Както е записано на с. 5 на въпросния документ, „стратегия“ е разработена „...след подробно проучване на българските и европейските документи за развитие на висшето образование, отнасящи се за периода 2014-2020 г.“. Но според методологията на стратегическото управление и планиране стратегията е този **вид** планов документ, който дава (съдържа) ориентирите, главния курс на развитие и реструктуриране на системата – обект на управление. Поради това този вид планов документ третира дълбочинното развитие на системите (обекти на управление) и касае промените в носещата им конструкция (тяхната структура)¹⁸.

За разлика от научно обоснованата методология на разработката на стратегия, действащият понастоящем политически документ с титул „стратегия“ за висшето

¹⁷ Отправени с приетата през февруари 2015 г. от НС на Р България Стратегия за развитие на висшето образование за периода 2014-2020 г.

¹⁸ Спецификата на стратегията (като вид планов документ) се състои и в това, че стратегическият план се разработва за относително по-продължителен период от време, като фактичката продължителност зависи от технологичните цикли в икономиката и необходимото време за осъществяване на предвиденото реструктуриране на съответната система – обект на управление, с оглед извеждането й на ново, качествено по-високо ниво на развитие. В опит за синтезирано представяне на същностните характеристики на стратегията трябва да се посочи и това, че стратегическият план се отнася до (третира) мисията и ролята (функциите), които изпълнява съответната система – обект на управление. Затова този тип планов документ съдържа необходимите промени в структурата на системата – обект на управление, чрез които да се подобри потенциалът на системата, така че във всеки следващ период тя да може да изпълнява по-добре и на обективно необходимото (в количествено и качествено отношение) по-високо равнище своите функции. **Именно такава изменение в обекта ще представлява собствено самото негово развитие.** - По въпроса за критериите за прилагане на философията на стратегическото планиране – вж.: Genkova, D. (al., 2014 pp. 118-121)

образование в България е резултат от събирането на едно място на вече предприети мерки от различните национални институции и тези на ЕС, които имат отношение към системата на висшето образование. Използваният подход не води до цялостен, логически издържан вариант на стратегическо решение, което да указва посоката на развитие на третирания обект. В още по-малка степен може да се очаква, че така определената съвкупност от мерки и действия ще продуцира необходимия, оптимален вариант на развитие на системата на висшето образование, при съществуващите условия в обкръжаващата среда, съществуващия потенциал на системата и функциите, които тя трябва да изпълнява в обществено-икономическата система на България.

Слабостите на визирания политически документ се разкриват и през обстоятелството, че, след като е разработена и приета „стратегията“, за нейната реализация е трябвало да се изготви *План за действие*¹⁹. При това този документ (въпреки че следва да е друг тип план) покрива периода на стратегията (2014-2020 г.). Слабостта на двата политически документа се изразява в това, че: *първо*, стратегията, ако е разработена съобразно научнообоснованата методология на стратегическото планиране и подходяща методика, непременно ще е и реализуема, поради което не е необходимо да се изготвя друг планов документ, който да указва как евентуално да се изпълни стратегията; и *второ*, стратегията като планов документ, засягащ дълбочинното развитие на една система, се доразвива откъм подробности чрез тактически и оперативни планове, всеки от които третира определен аспект на управляваната система, координирано с другите тактически планове. Във времево отношение тези планове покриват по-малък интервал, съответно тактическите – от една-две до три години, а оперативните – период от няколко седмици или месеци до една година.

Друга слабост в изготвянето на „стратегията за висшето образование (ВО) за периода 2014-2020 г.“ е подчиняването ѝ на оперативната програма, по която ще се привличат в България средства от фондовете на кохезионната политика на ЕС за финансиране на мерки и дейности в образователната система²⁰. Въпросът е в това, че правилната релация „стратегия – оперативна програма“ е с обратна насоченост: от разработена стратегия за развитието на образователната система на България²¹, в частност на подсистемата на висшето образование, да се изведат необходимите по вид ресурси и мероприятия за осъществяване на потребните промени в потенциала на системата (тактически планове), а отгук и да се конкретизира необходимият размер външен финансов ресурс, като се определи колко и под какви форми да се привлича и от фондовете на кохезионната политика на ЕС. Именно на тази основа **е можело да се разработят необходимите** на България оперативни програми във връзка с участието на страната в провеждането на кохезионната политика на ЕС. Само в рамките на тази логика може да се изведат правилните (от гледна точка на необходимите промени в потенциала на системата на висшето образование) направления на използване на финансовия ресурс – при това не само от фондовете на ЕС, а и от други източници на външно финансиране²².

¹⁹ Наличен на адрес: <http://www.mon.bg/?go=page&pageId=74&subpageId=143>

²⁰ Посочено на „...стратегията е координирана с Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж – 2020“ и със Споразумението за партньорство на Република България с ЕК през новия програмнен период 2014-2020 година.“ – в: Стратегия за развитие на висшето образование в Р България за периода 2014-2020 г., септември 2014, С., България, с. 5-6.

²¹ Която е със статут на функционална стратегия.

²² По въпроса за правилната постановка на задачата за определяне на необходимия на България външен финансов ресурс – вж.: Генкова, Д. Н., Фондовете на ЕС и икономическото развитие на България, ДТ за присъждане на ОНС „доктор“, гл. 1., с. 35-43

Изрично следва да се подчертае, че възприемането на концепцията на стратегическото планиране (като основа за управление на системата на висшето образование) изисква диференциране на механизмите за управление на процесите в системата по нива от институционалната ѝ структура, както и тяхното съобразяване с естеството и спецификата на висшето образование като икономически подотрасъл, в частност като елемент на образователната система.

3. Вместо заключение или какви са перспективите на висшето образование в България

В опит за синтез може да бъдат очертани следните няколко **възлови проблема** на висшето образование в България понастоящем. Като *първи* се очертава подходът към системата при вземането на решенията на различните нива от институционалната ѝ структура, в частност при определянето на държавната политика в областта. Главната характеристика на съществуващия подход се изразява в това, че той е парциален (механистически). Като *следващ* се очертава неадекватната представа относно ролята на системата на висшето образование за създаването и развитието на човешкия капитал, а оттук и неадекватни очаквания на обществото към тази система. Като *трети* се очертават осъществяваните понастоящем промени в системата (като израз на процеса по вземане на решения на различните структурни нива), които, като следствие от несъгласувани и некоординирани решения, не биха могли да способстват за решаването на съществени проблеми и за извеждане на висшето образование на траекторията на нормалността.

Въпросът на въпросите: какво е бъдещето на висшето образование в България? То е такова, каквото сме в състояние като общество и непосредствено отговорни институции да си го представим, а след това да се мобилизираме и да го сътворим (по Х. Форд-старши). Но понастоящем, както се оказва, представите на обществото и на ангажираните с въпроса институции са твърде неясни, а предприеманите действия и мерки – твърде откъслечни (парциални) и несъобразени със специфичните функции на подсистемата на висшето образование в образователната система, както и с ролята ѝ за развитието на икономическата система на обществото.

По повод на перспективите на висшето образование в България се очертават два съществени момента. А именно: *първият* – относно модела на управление на системата на висшето образование; и *вторият* – относно базата за извеждане на необходимите промени (реформата на системата) системата. По първия момент вече беше направен коментар и изведена посоката на необходимите промени в сега действащия модел. Що се касае до втория момент – и по този въпрос беше загатнато в предшествашото изложение. Става дума за **ориентирите** при определяне на необходимите промени в потенциала на системата на висшето образование. В ролята на такива ориентир може да бъдат единствено обективните потребности на развитието и реструктурирането на икономиката (националната икономическа система на България в контекста на интегрирането ѝ в европейското икономическо пространство). И по-конкретно, въпросните необходими промени могат да бъдат изведени от обективно необходимите характеристиките на аутпута на система – кадрите, необходими за осъществяване на такова отраслово и технологично реструктуриране на националната икономическа система, което да я изведе на траекторията на конкурентоспособното и устойчивото развитие. Условието за това могат да бъдат определени само чрез разработване на национална стратегия за икономическо развитие и реструктуриране. При разшифровката на обективно необходимите параметри на аутпута на системата на висшето образование ще се стигне и до определяне на изискванията, които развитието на технологиите и техника-

та поставят. Отговорите ще се конкретизират в зависимост от това, кои видове технологии ще имат доминираща роля и кои – допълваща за развитието на националната икономическа система с оглед на избраните за приоритетни отрасли и икономически дейности, както и в зависимост от продължителността на технологичните цикли по видове технологии.

В заключение: какво ще е бъдещето на системата на висшето образование в България – зависи от това дали ще бъде сменен подходът на управление на тази система и по-широко, подходът на управление на икономиката на България. Проекциите, които се съдържат в политическите документи – националната „стратегия“, плановите и програми за ВО и НИД, нормативната уредба, в т.ч. с готвените промени в ЗВО – за съжаление не обещават то да е блестящо.

Литература:

1. Матеев, Е., Структура и управление на икономическата системата, ДИ „Наука и изкуство“, С., 1987 г.
2. Балева, В. и П. Иванова, Система на националните сметки, УИ „Стопанство“, С., 2002, 194 с.
3. Манов В., Теория, методология и практика на проектирането на целесъобразното (от икономическа, социална и екологическа гледни точки) конкурентоспособно развитие и функциониране на икономическите системи, ИК – УНСС, С., 2015 г.
4. Манов В., Прогнозиране и планиране развитието и функционирането на икономическите системи, УИ „Стопанство“, С., 2001.
5. Генкова, Д. Н., Фондовете на ЕС и икономическото развитие на България, ДТ за присъждане на ОНС „доктор“, С., 2013 г., 218 с.
6. Genkova, D. N., The National Strategic Planning - between Social-Economic Needs and Political Realities in Bulgaria, Economic Alternatives, Issue 2, 2014, pp. 114-125
7. Мотиви към Проект на закон за изменение и допълнение на Закона за висшето образование.
8. Проект на закон за изменение и допълнение на Закона за висшето образование,
9. План за действие към Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014-2020 г.
10. Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014-2020 г., септември 2014 г., приета на 26. 02. 2015 г. от НС на РБ.
11. <http://www.mon.bg/?go=page&pageId=381&subpageId=63>
12. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=RPERS>
13. <http://www.nsi.bg/>
14. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>